

Alexander von Humboldt

1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804 Yıllarında YENİ KİTANIN TÜN-GÜN EŞİTLİĞİ BÖLGELERİNE YOLCULUK Zamandizinsel Anlatı

I. CİLT

Birinci Kitap - Beşinci Kitap

Alexander von Humboldt (1769, Berlin, Prusya-1859, Berlin), Alman doğabilimci ve kâşiftir. Coğrafyadan botaniğe, jeolojiden astronomiye uzanan çalışmalarıyla doğayı yaşayan bir bütün olarak ele almış, doğabilimini ölçümle sınırlı olmayan bir düşünme biçimi haline getirmiştir. 1799-1804 yılları arasında Güney ve Orta Amerika ile Küba'ya yaptığı keşif yolculuğu, iklim, bitki coğrafyası ve jeofizik alanlarında çığır açıcı gözlemlerle sonuçlanmıştır. 1829 yılında Rus yetkililerin daveti üzerine Urallar ve Sibirya steplerinde, Altay Dağlarında sürdürdüğü, altı aydan fazla süren yolculuğu sırasında bu kez Asya'nın içlerinde gözlem ve incelemelerde bulunmuştur. Fiziki coğrafyanın kurucusu kabul edilir. İnsan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkilerini erken dönemde fark ederek ekolojik düşüncenin temellerini atan Humboldt'un *Kosmos* adlı eseri, bilimi estetik ve felsefeyle buluşturan benzersiz bir sentezdir. Goethe'den Darwin'e uzanan geniş bir etki alanına sahip olan Humboldt, doğayı anlamının aynı zamanda insanın dünyadaki yerini yeniden düşünmek olduğunu göstermiştir.

Ömer Bozkurt (Üsküdar 1943), Galatasaray Lisesi ve Paris Üniversitesi'ni (Sorbonne) bitirdi. Sosyoloji ve kamu yönetimi alanında akademik mesleğin son kademesine ulaştıktan sonra coğrafya, doğabilim ve yolculuk yazımına yöneldi. Uzak ve yabancı topraklara deniz yoluyla yolculuklar yaptı, bunlardan bazılarını kitaplarında (*Her Yere Uzak Topraklar*, TÜBİTAK 2004, *İzlanda Yolcusu*, AMYK 2007, *Güverte Güncesi*, Kırmızı Kedi 2018, *Soğuk Kıyılar*, Denizler Kitabevi 2019) ve yazılarında işledi. Yolculuk yazımı alanında ayrıca önde gelen birçok yabancı eseri (Montaigne, L.-A de Bougainville, Ch. Darwin, Cl. Lévi-Strauss, Kenneth White ve J.-P. Kauffmann'ın eserleri) Türkçeye çevirdi. (www.omerbozkurt.com)

KÄZİM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Alexander von Humboldt

1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804 Yıllarında

YENİ KITA'NIN
TÜN-GÜN EŞİTLİĞİ
BÖLGELERİNE
YOLCULUK

Zamandizinsel Anlatı

I. CİLT

Birinci Kitap - Beşinci Kitap

Çeviren
Ömer Bozkurt

YAPI KREDİ YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ | *Ömer Bozkurt*

Alexander von Humboldt'un Dönenceler Amerikası'na Yolculuğu

– Doğa, Bilim ve Serüven • IX

Çeviri Üzerine • LXIV

EK 1: Amerika Yolculuğu Külliyyatının Dökümü • LXVI

Metinde Kullanılan Başlıca Uzunluk Birimleri • LXXI

I. CİLT

BİRİNCİ KİTAP - BEŞİNCİ KİTAP • 1

GİRİŞ • 5

BİRİNCİ KİTAP

I. BAŞLIK

Hazırlıklar – Aletler – İspanya'dan Yola Çıkış –
Kanarya Adaları • 29

II. BAŞLIK

Tenerife'de Konaklama – Santa Cruz'dan Orotava'ya Yolculuk –
Teide Dağı'nın Sivri Doruğuna Gezi • 76

III. BAŞLIK

Tenerife'den Güney Amerika Kıyılarına Geçiş –
Tobago Adası'nın Görülmesi – Cumana'ya Varış • 117

İKİNCİ KİTAP

IV. BAŞLIK

Cumana'da Birinci Konaklama – Manzanares Kıyıları • 141

V. BAŞLIK

Araya Yarımadası – Tuzlalar – Santiago Kalesi'nin Yıkıntıları • 152

ÜÇÜNCÜ KİTAP

VI. BAŞLIK

Yeni Endülüs'ün Dağları – Cumanocoa Vadisi – Cocollar Şayma
Yerlileri Misyonu • 173

VII. BAŞLIK

Caripe Manastırı – Guachoro Mağarası – Gececil Kuşlar • 208

VIII. BAŞLIK

Caripe'den Ayrılıő – Santa Maria Dağı ve Ormanı – Catuaro
Misyonu – Cariaco Limanı • 222

IX. BAŞLIK

Şayma'ların Bedensel Yapıları, Töre ve Gelenekleri – Dilleri –
Yeni Endölüs'te Yaşayan Halkların Soy Zinciri – Colombo'nun
Gördüğü Paryagot'lar • 240

DÖRDÜNCÜ KİTAP

X. BAŞLIK

Cumana'da İkinci Konaklama – Yersarsıntısı – Olağanüstü
Meteorlar • 261

XI. BAŞLIK

Cumana'dan La Guaira'ya Geçiş – Morro de Nueva Barcelona –
Codera Burnu – La Guaira'dan Caracas'a • 279

XII. BAŞLIK

Venezuela İllerinin Genel Görünümü – Halk Kitlelerinin
Çıkarlarının Farklılığı – Caracas Kenti ve Vadisi – İklim • 310

XIII. BAŞLIK

Caracas'ta Konaklama – Kente Komőu Dağlar – Silla Dağı'nın
Doruğuna Gezi – Maden Belirtileri • 327

BEŞİNCİ KİTAP

XIV. BAŞLIK

Caracas'ta Deprem – Bu Olayın Antil Adaları'ndaki Yanardağ
Püskürmeleriyle Bağı • 355

XV. BAŞLIK

Caracas'tan Yola Çıkış – San Pedro ve Los Teques Dağları – La
Victoria – Aragua Vadileri • 358

XVI. BAŞLIK

Tacarigua Gölü – Mariara Sıcak Su Kaynakları – Nueva Valencia
de el Rey Kenti – Puerto – Cabello Kıyılarına Doğru İniő • 388

SUNUŞ

Alexander Von Humboldt'un Dönenceler Amerikası'na Yolculuğu: Doğa, Bilim, Serüven

Alexander von Humboldt (1769-1859), 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçildiği yıllarda, Yeni Kıta adıyla andığı Amerikalılar'ın dönenceler arası bölgelerine beş yıl süren bir yolculuk yapar. Ardından 25 yıl boyunca bu yolculukta derlediği malzemeyi (bitkisel, zoolojik, yer-bilimsel örnekler ile maddi ve sözel kültür öğeleri) değerlendirerek ve yaptığı rasatlar, ölçümler ve astronomi gözlemlerine, tuttuğu günlükler ve aldığı notlara, edindiği demografik, ekonomik ve siyasal bilgilere dayanarak topluca *Alexander von Humboldt ve Aimé Bonpland tarafından 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 ve 1804 Yıllarında Yeni Kıta'nın Tün-Gün Eşitliği Bölgelerine Yapılan Yolculuk*¹ ortak üst başlığı altında 15 ayrı başlıkta, *folio* ve *in quarto* boyutlarda toplam 30 cilt tutan eserleri yayımlar.² Bugün elinizdeki bu kitap o dizinin, üç cilt halinde 1814, 1819 ve 1825 yıllarında yayımlanmış, *Zamandizinsel Anlatı* alt/özgül başlığını³ taşıyan parçasıdır.

Büyük Doğa Yolculuğunun Öncesi

Alexander von Humboldt, *Zamandizinsel Anlatı*'nın hemen başında “İlk gençliğinden beri doğa incelemelerine kendini vermiş, dağlarla dolu, asırlık ormanlarla örtülü toprağın kırsal güzelliklerine duyarlı biri” olduğunu belirtiyor.⁴ Nitekim herhalde kendi konaklarının

1 *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent, fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804 par Alexandre de Humboldt et Aimé Bonpland.*

2 Bu külliyyatın kapsadığı cilt sayısı konusunda, ileride değinileceği gibi, Humboldt biyografaları arasında görüş ayrılıkları vardır.

3 *Relation Historique.* Humboldt, eserinin bu parçasına o adı muhtemelen, onun dizideki diğer 27 cilt gibi tematik ya da monografik olmayıp süre içinde ilerleyen yolculuğu zamandizinsel sırayla aktardığı için uygun görmüş olmalı. Biz bu başlığı Türkçeleştirirken *historique* sözcüğünü “zamandizinsel” sözcüğüyle karşılamayı yeğliyoruz. Eserin İngilizce çevirilerinde bu özgül/alt başlık *Personal Narrative* (Kişisel Anlatı) biçimindedir.

4 Bu yazıda Von Humboldt'un her yerde bulunabilecek yaşamöyküsüne ve diğer ansiklopedik bilgilere, belki bilimsel verimiyle ilgili birkaç olay dışında yer verilmeyecek, sadece bu yolculuğu ve ona dayalı eseri üzerinde odaklanılacaktır.

bahçesinde başladığı gözlemlerini, gördüğü özel eğitim sırasında yakın çevresindeki doğada, bitkibilimci Karl Ludwig Willdenow (1765-1812) ile sürdürür. 1790'da 21 yaşındayken, Kaptan James Cook'un ikinci yolculuğuna (1772-1775) katılmış doğabilimci Johann Georg Adam Forster ile birlikte Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya üç buçuk ay süren bir gezi (25 Mart 1790-11 Temmuz 1790) yapar. Bu yolculukta iki gezgin öncelikle botanik ve jeoloji gözlemleri ile maden istihracı ve hızla gelişmekteki dokuma sanayi kuruluşlarıyla ilgilenirler; ayrıca koyun yetiştiriciliği ve boyar bitkiler üzerinde dururlar. Ancak bir yandan da güzel sanatlarla ve müzikle ilgilenmekten geri kalmazlar. O arada Humboldt, James Cook'un birinci yolculuğuna (1768-1771) katılmış ve yaygın ün kazanmış doğabilimci Sir Joseph Banks'le tanışır.⁵ Yolculuğun son bölümünü, 30 Haziran-6 Temmuz tarihleri arasında, demek ki monarşinin zindanı Bastille Kalesi'nin devrimciler tarafından ele geçirilişinden bir yıl sonra ve Fransız Devrimi'nin çalkantılı Kurucu Meclis döneminin yaşandığı günlerde Paris'te geçirirler.⁶ Humboldt bu geziden bir günlükle dönmüştür: İngiltere Yolculuğu Günlüğü.⁷ Bu gezi sonrasında Humboldt'un yolculuk tasarıları belli bir amaca yönelir. O amaç "Yabanıl, görkemli ve değişik türlerde bir doğayı yakından görme, bilimlerin gelişimine yararlı olacak bazı olguları derleme umududur".⁸ Yanı sıra, Fransız Devrimi'nden ve cumhuriyetçi fikirlerden etkilenmiştir. Bu gezinin başlangıcı, ilginç bir biçimde on yıl sonra Apure, Orinoco, Rio Negro, Cassiquiare Kanalı üzerinde yapacağı ırmak yolculuklarına –ama onlarla asla

5 Maurice Crosland, *The Society of Arcueil, A View of French Science at the Time of Napoleon I*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, s. 105.

6 Bu yolculuğun bütün ayrıntıları şu kaynakta bulunuyor: "Alexander von Humboldt-Chronologie", ed. Ingo Schwarz, *Edition Humboldt Digital*, ed. Ottmar Ette. Bu çalışma, aşağıda başka alıntılara da kaynaklık edecek, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (BBAW) tarafından yaratılmış <https://edition-humboldt.de/index.xql?!=de> adresli web sitesinde bulunuyor. Bu kaynak bundan sonra *Edition Humboldt Digital* biçiminde gösterilecek.

7 Günlüğün sayısal metni ve elyazmasının faksimilesi için bkz. *Edition Humboldt Digital*, Reisetagebücher sekmesi. Özellikleri ve Humboldt'un sonraki günlükleriyle ilintisi konusunda bir inceleme için bkz. aynı yerde: Dominik Erdmann, "Einführung Zur Neu-Edition des Journals der England-Reise (1790)", (erişim: 14.8.2025).

8 *Zamandizinsel Anlatı*, I. Başlık.

mukayese edilemeyecek güvenlik ve rahatlıkta– bir tür başlangıç gibi, Orta Ren ve Aşağı Ren ırmaklarında gerçekleşir.⁹

Örgün eğitim yönünden Humboldt, annesinin kendisini ve ağabeyi Wilhelm'i kamu görevlerine yönlendirme isteği doğrultusunda birden çok yükseköğrenim kurumunda çok uzun sayılamayacak öğrencilikler geçirecektir. Önce 1787'de kendisinin ve ağabeyinin özel öğretmenleri Kunth'un gözetiminde Frankfurt/Oder Üniversitesi'ne kaydolur. 1788 Mart'ında bu kurumu bırakır ve gene özel öğretmenlerle fizik, matematik, resim, Eski Yunanca ve felsefe dersleri alır. 1789'da bu kez Göttingen Üniversitesi'ne kaydolur. Oradaki öğrenimini de bırakır ve önceki paragrafta anılan İngiltere yolculuğuna çıkar. Dönüşünde bu kez Hamburg'da Johann Georg Büsch'ün yönetimindeki *Handelsakademie*'de (Ticaret Akademisi) yeterince benimsemediği bir öğrenim görür. Bu öğrenimin, sonraki yaşamında hatta büyük yolculuğunda, en üst kademedeki yöneticilere, giderek monarka öneriler, tavsiyeler, kalkınmaya ve gelişmeye yönelik notlar içeren andaçlarla belirginlik kazanacak *Kameralist* yaklaşımının kökenini oluşturduğu düşünülebilir. Bunun ardından 1791'de 22 yaşında herhalde en mutlu olduğu *Bergakademie Freiberg*'e (Freiberg Madencilik Akademisi) yazılır. O sırada daha önceden, (1790) mineraloji alanında ilk eseri yayımlanmıştır: *Ren Havzası'nda Kimi Bazalt Kayaçlar Üzerinde Mineralojik Gözlemler* (*Mineralogische Beobachtungen über einige Basalte am Rhein*). Madencilik Akademisi'nde üç yıllık öğrenimi sekiz ayda tamamlar. Bu sırada bir yandan da her gün sabahları madencilerle birlikte madene inmektedir. Bir tür dâhi öğrenci sayılsa yeridir. 1792'de Prusya Maden İdaresi'nde ailesinin de isteği doğrultusunda kamu hizmetine girer. Kayaçlarla, minerallerle ve taşlarla yoğun ilişkisi böylece bir yandan yeraltında bir yandan yerüstünde sürer gider. Görevi sırasında Avrupa'nın kuzeyinde mesleki yolculuklarına devam eder.

Prusya Maden İdaresi'ndeki görevi sırasında, 1793 Mayıs'ında *Freiberg Yeraltı Florası Örnekleri* (*Florae Subterranea Fribergensis*

9 Mainz'dan gemiyle hareket ederler, ırmak üzerindeki birkaç kente uğradıktan sonra dördüncü günde Düsseldorf'a varırlar. Ardından posta arabasıyla Aachen üzerinden Hollanda'dan geçerek yolculuklarına devam ederler. *Edition Humboldt Digital, Chronologie* sekmesi (erişim: 16.8.2025).

Specimen) adlı çalışması Berlin'de yayımlanır. Bu kitapta maden ocaklarındaki likenler ile mantarları incelemektedir. Aynı yıl Leopoldinisch-Karolinischen Akademie der Naturforscher'ya (Doğabilimleri Akademisi) üye seçilir.¹⁰ Henüz 24 yaşındadır.

1796'da annesinin ölümden ve önemli bir kalıta hak kazandıktan sonra Prusya Maden İdaresi'ndeki görevinden ayrılır. Artık düşlediği büyük doğa yolculuğu için hazırdır. İlk on bir hazırlık niteliğinde, 1797'de Dresden, Viyana, Salzburg'a yolculuğunda Doğu Alpler'de çeşitli ölçüm ve rasat aletlerinin kullanımı, meteorolojik verilerin kayda geçirilmesi, yerlem ve rakım belirleme konularında deneyim kazanır.¹¹ 1798 Mayıs'ında Paris'e gelir ve orada çeşitli bilimsel çalışmalar yapar. Fransız Bilimler Akademisi'nde (Institut de France) bildiriler sunar ve enstitünün galvanizma komisyonu önünde elektrik akımının canlı örgenlikler (organizmalar) üzerindeki etkilerini kanıtlamaya yönelik, evvelce Almanya'da başladığı galvanizma deneylerini tekrarlar.

O tarihlerde, yeryüzü fiziği (doğabilim) alanında ilerlemelere katkıda bulunacak, yıllar sürececek bir büyük yolculuk düşlemekle birlikte Humboldt'un nereye gideceği kesinleşmiş değildir. Kuzeybatı Afrika'da Atlas Dağları, Mısır'da Nil Irmağı boyunca yolculuk, Antiller gezisi, Doğu Hintleri hatta dünya çevresinde bir yolculuk, tasarıları arasındadır. Nitekim kâşif denizci Antoine de Bougainville onun, Kaptan Baudin'in girişeceği büyük bilimsel sefere katılabilmesi için aracı olur. Ama o sefer mali sıkıntılar nedeniyle belirsiz bir tarihe ertelenecektir. 20 Ekim 1798 günü Aimé Bonpland'la (1773-1858) birlikte *bir* büyük yolculuğa başlama umuduyla Marsilya'ya doğru yola çıkar. İlk amaç bir İsveç gemisiyle Cezayir'e geçmektir.

Marsilya'ya gidişine yol açan tasavvurları, yapılan ve bozulan yolculuk tasarıları ile Madrid'e geçişleri ve İspanya Krallığı'nın projelerine gösterdiği ilgi sonunda siyasi açıdan en güvenli koşullarda dönenceler bölgesine yolculuğa başlayışlarının öyküsünü, okur, bu kitabın I. Başlığında ayrıntısıyla bulabilir.

¹⁰ *Edition Humboldt Digital, Chronologie* sekmesi, 20 Haziran 1793 girişi.

¹¹ Cettina Rapisarda ve Christian Thomas, "Dresden, Wien, Salzburg (1797/98)", *Edition Humboldt Digital* (erişim: 13.8.2025).

Tün-Gün Eşitliği Bölgelerine Yolculuğun Safhaları

Afrika yolculuğu olasılığı ortadan kalkınca von Humboldt, o tarihte Güney, Orta ve Kuzey Amerika'da sömürgelere sahip İspanya Krallığı'nda talihini denemek üzere Madrid'e gider ve amacına ulaşır. Dışişleri Bakanı Don Mariano Luis de Urquijo'nun aracılığıyla Aranjuez'de Kral IV. Carlos tarafından kabul edilir ve bütün İspanyol sömürgelerinde istediği araştırmayı, deneyi, ölçümü yapmaya, örnek toplamaya izin veren belgeyi, "pasaportu" alır.¹² Üstelik La Condamine'in 1735'teki yolculuğundan sonra Saray, o güne kadar hiçbir yabancıya sömürgelerinde dolaşma izni vermemiştir.

Von Humboldt, İberya Yarımadası'nın kuzeybatı ucundaki A Coruña Limanı'ndan 5 Haziran 1799'da *Pizarro* adlı İspanyol korvetiyle yola çıkar ve beş yıl sonra Delaware Irmağı kıyısında Philadelphia'nın hemen güneybatısındaki New Castle'dan bindiği, *La Favorite* adlı Fransız fırkateyniyle 1 Ağustos 1804'te Fransa'nın Bordeaux Limanı'na döner. Yolculuğun tamamında Fransız bahriye cerrahı ve bitkibilimci Aimé Bonpland kendisine eşlik etmektedir. Humboldt eserinin birçok yerinde bu yol arkadaşının çalışkanlığını, direncini ve dostluğunu över. Kitabın, hatta külliyatın başlığında onun da adı yazılıdır: Uzun, güçlüklere dolu ve tehlikeli serüven niteliği hayli öne çıkan bu bilim yolculuğu fiziki coğrafya, bitki coğrafyası, botanik, doğa tarihi, haritalama, dünya manyetizması, iklimbilim, jeoloji alanlarında önemli bilgilerin derlenmesine yol açmıştır.

A Coruña'dan hareketten sonra von Humboldt yol boyunca sürdüreceği rasatlara başlar; ilk durakları Kanarya Adaları'dır. Tenerife Adası'nda Teide Yanardağı'na tırmanırlar. Humboldt ve Bonpland'ın hedefi Küba'dır. Ancak Trinidad ve Tobago adalarına yaklaştıkları sırada gemide çıkan, hızla yayılan ve bir gencin ölümüne yol açan karahumma salgınından sonra onlar da yolcuların birçoğu gibi, *Pizarro*'nun Yeni Granada'da uğradığı ilk liman Cumana'da gemiden inmeye karar verirler. Böylece keşif yolculuklarının birinci safhası,

¹² Humboldt'a çok geniş imkânlar ve sağlam bir koruma sağlayan bu izin belgesinin (pasaportun) özgün ve çeviri metni için bkz. *Zamandizinsel Anlatı*, c. 1, s. 36, dn. 5.

demek ki Kanarya Adaları'nda açınısamayı da kapsayan Avrupa-Amerika geçişi 16 Temmuz 1799'da son bulur.

Yolculuğun ikinci safhası (17 Temmuz 1799-24 Kasım 1800) *Tierra Firme*'de, demek ki Güney Amerika'nın kuzey kesiminde, Cumana, Yeni Barcelona, Caracas, Barinas (metinde Varinas), Popayan (daha sonra Caqueta adını alacak) ve Guyana illerinde karada at ve katır sırtında, dağlara tırmanışta bir noktadan sonra yaya, ırmaklarda ise farklı türde, genellikle pirog biçiminde teknelerle gerçekleşir. O arada yerlemi hatta varlığı tartışılan iki farklı akarsu havzasını birbirine bağlayan ender örneklerden birini, Yukarı Rio Orinoco'dan bir çatalla ayrılıp Rio Negro'ya dökülen ırmak kolunu, Cassiquiare Kanalı'nı açınarlar. Toplamda on altı aylık bir süre içinde karada ve ırmaklarda alınan yol, yapılan gözlem ve rasatlar, derlenen bitki, hayvan ve kayaç örnekleri hayal gücünü zorlayacak ölçülerdedir. Yolculuğun bu ikinci safhasının sonunda Bonpland 6.000'den fazla bitki örneği derlemiş ve kurutmuş, Humboldt 1.200 tür betimlemiştir.¹³ Orinoco'da seyrin sonlarına doğru piroglarında taşıdıkları hayvan örnekleriniyse şöyle sayıyor: "Pirogumuzda zaten yedi papağan, iki kaya horozu (*Pipra*), bir motmot, iki *guan* veya *pava de monte* [*Penelope obscura*], iki *manaviris* (*Cercoleptes* veya *Viverra caudivolvula*) ile ikisi *Ateles*, ikisi *titi*, biri *viudita*, ikisi *durukuli* veya gece maymunu, biri de kısa kuyruklu *cacajao* olmak üzere sekiz tane de maymun vardı." Ne yazık ki bunlardan pek azı canlı olarak Avrupa'ya ulaşabilecektir. Koleksiyonlarınsa bir bölümü bir deniz kazasında kayboldu da büyükçe bir bölümü yerlerine (İspanya Sarayı, Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık'ta kurumlar ve kişiler) ulaşır. Von Humboldt ve Bonpland'ın topladıkları örnekler arasında Atarupe Mağarası'ndaki bir tarihi mezarda buldukları kafatasları, bir çocuk ve iki yetişkin erkek iskeleti de vardır.

Yolculuğun üçüncü safhası bir uskunayla, *Tierra Firme*'nin limanı Yeni Barcelona'dan Küba'ya hareketle başlar ve 25 gün süren deniz yolculuğunun sonunda Havana'ya varırlar. Küba ziyareti 80 gün kadar sürecektir. Burada Humboldt, doğa incelemelerinin yanı sıra adanın iktisadi durumunu, üretim ve ticareti, nüfu-

13 "Lettre à Fourcroy", A. von Humboldt, *Ecrits (Yazılar)*, Oliver Lubrich eleştirel basımı, Paris: Classiques Garnier, 2019, s. 72.

sunun özellikleri gibi konuları da ele alır. Ardından Mart 1801 günü Küba'nın güneyinde, yaklaşık Havana'nın meridyenindeki Batabano'dan, anakaraya gitmek üzere, kiraladığı küçük bir yelkenliyle denize açılır. Orta Küba'nın güney kıyısındaki Trinidad'a uğrayıp 16 günlük bir seyrin sonunda anakarada Rio Sinú'nun ağzına varırlar ve oradan Cartagena'ya geçerler. Onun yakınındaki, bir tür *sofataro* ya da fümerol olduğu anlaşılan Turbaco "hava volkanlarını" incelerler.

Yolculuğun dördüncü safhası¹⁴ 21 Nisan 1801'de Magdalena Irmağı'nda akış yukarı yönde 55 gün sürecek seyirle başlar. 15 Haziran'da Honda'ya varırlar. O arada Humboldt ırmağın topografik haritasıyla, Cartagena'dan Santa Fe'ye kadar, ırmak boyunca arazinin barometreyle ölçülmüş yükseltilerine dayanarak kesitini çizer. Honda'dan sonra artık karadan katırlarla Santa Fe de Bogota'ya ulaşırlar. Orada hekim, bitkibilimci ve matematikçi José Celestino Munis'i ziyaret eder ve derledikleri bitki örneklerini Munis'in koleksiyonundakilerle kıyaslarlar. Munis, Humboldt'un örnek aldığı bir bitkibilimcidir ve *Plantes équinoxiales recueillies au Mexique, dans l'Île de Cuba...* adlı iki ciltlik eserini (Paris 1808) ona ithaf etmiştir. Bonpland'ın sağlık sorunu nedeniyle Santa Fe'de iki ay kalırlar. 8 Eylül 1801'de Quito'ya doğru yola çıkarlar. Yolculuğun bundan sonrası Lima'ya varıncaya kadar And Cordillerası'nda sürecek, yeryüzünün en yüksek yerleşimlerinden bazılarını bu dönemde göreceklerdir. Ekimde Quindiu Dağı'nı yaya olarak, peşlerinde aletlerini ve koleksiyonlarını taşıyan 12 öküzle aşarken çok zorlanırlar. 1801 Kasımı'nda Popayan'a ulaşır ve oradan 38 günlük yolculuktan sonra Quito'ya varırlar. Burada ve dolaylarında sekiz ay geçirirler ve o arada Humboldt önce bir yerliyle birlikte (26-28 Mayıs) Pichincha Volkanı'na, ardından (22-23 Haziran) Bonpland, Carlos de Montúfar ve aletlerini taşıyan bir hizmetkârla Chimborazo'ya tırmanır. Ulaşabildikleri en yüksek nokta 5.600

¹⁴ *Zamandizinsel Anlatı*'da yolculuğun aktarımı Cartagena'da, Turbaco "hava volkanlarını" ziyaretle biter. Bu nedenle yolculuğun bundan sonraki safhalarını eserini, niteliğine aşağıda ayrıca değineceğimiz hayli özgürce "tamamlanmış" bir başka basımına (bkz. aşağıda s. XLVIII, dn. 47), Humboldt'un diğer yayımlarına ve *Edition Humboldt Digital*'e dayanarak burada daha ayrıntılı biçimde aktarma gereğini duyuyoruz.

metredir (Dağın rakımı: 6.319 m). Kendilerine yardım eden yerliler “Siz bizi öldürmek istiyorsunuz” diyerek çok önceden geri dönmüşlerdir.¹⁵ O günün koşullarında –o günün dağcılık malzemeleriyle– o rakıma tırmanış olağanüstü hatta insanüstü görünüyor. Bu olay *Zamandizinsel Anlatı*’da okunacak birçok başka olay gibi, von Humboldt’un ne kadar yılmaz bir gezgin olduğunu; ne müthiş bir gönül gücü ve iradeyle donanmış bulunduğunu kanıtlar. Bu konu dile getirildiğinde Bonpland’ın adını anmadan geçmek bize haksızlık gibi görünüyor. O da aynı niteliklerle donatılıydı.

Temmuz ve ağustos aylarını (1802) Riobamba’da geçirirler. O dolaylarda Humboldt, İspanyol işgalinden önceki döneme ait elyazmalarını ve mimari anıtlarının kimi çok iyi korunmuş örneklerini inceler. İnkalardan kalmış yolları, üzerlerinde belli aralıklarla inşa edilmiş taş yapıları görür. Şöyle yazıyor: “İtalya’da, Fransa’nın güneyinde ve İspanya’da gördüğüm Roma yolları bu eski Peruluların yollarından daha etkileyici değildi.” Daha sonra İnkaların büyük yapılarının yer aldığı Guamani dağlık bölgesini gezer. Eylül ayında Cajamarca’da acımasız İspanyol “fatihlerden” Pizarro’nun katlettiği İnkaların son kralı Atahualpa’nın sarayının kalıntılarını ziyaret eder. Orada kralın soyundan gelen insanlarla görüşür. Yolculuğun bu aşamasında Humboldt doğabilim kadar tarihle ve arkeolojiyle de ilgilidir. And Dağları’nda uzun zaman geçirdikten sonra Ekim (1802) sonunda Güney Denizi kıyısına, Lima’ya varırlar.

Yolculuğun beşinci safhası 24 Aralık 1802 günü Lima’nın limanı Callao’dan başlar. *La Castora* adlı İspanyol firkateyni Guayaquil’e kadar kıyı boyunca yol alacaktır. Von Humboldt yol boyunca başka rasatların yanında, Peru kıyılarını izleyen ve sonradan Humboldt Akıntısı adı verilecek akıntının birçok noktada sıcaklığını ölçer. Akıntının dışında kalan sularda sıcaklık 26-28,5° iken akıntının içinde 16°-15,5°’dir. Buna dayanarak Humboldt, dönenceler arasında kalmakla birlikte Peru kıyılarındaki serinliğin nedeninin sanıldığı gibi Andlar’dan gelen soğuk hava değil Güney Kutbu’ndan kuzeye

15 Chimborazo’ya tırmanışları sırasında Humboldt, Bonpland ve Montúfar’a eşlik eden yerliler, biri hariç, 15.600 Paris ayağı (32,48 cm) rakımından, (≈ 5.067 m) geri dönerler. Bkz. “Sur deux tentatives d’ascension du Chimborazo” (“Chimborazo’ya İki Tırmanış Denemesi Üzerine”), A. von Humboldt, *Ecrits*, s. 315.

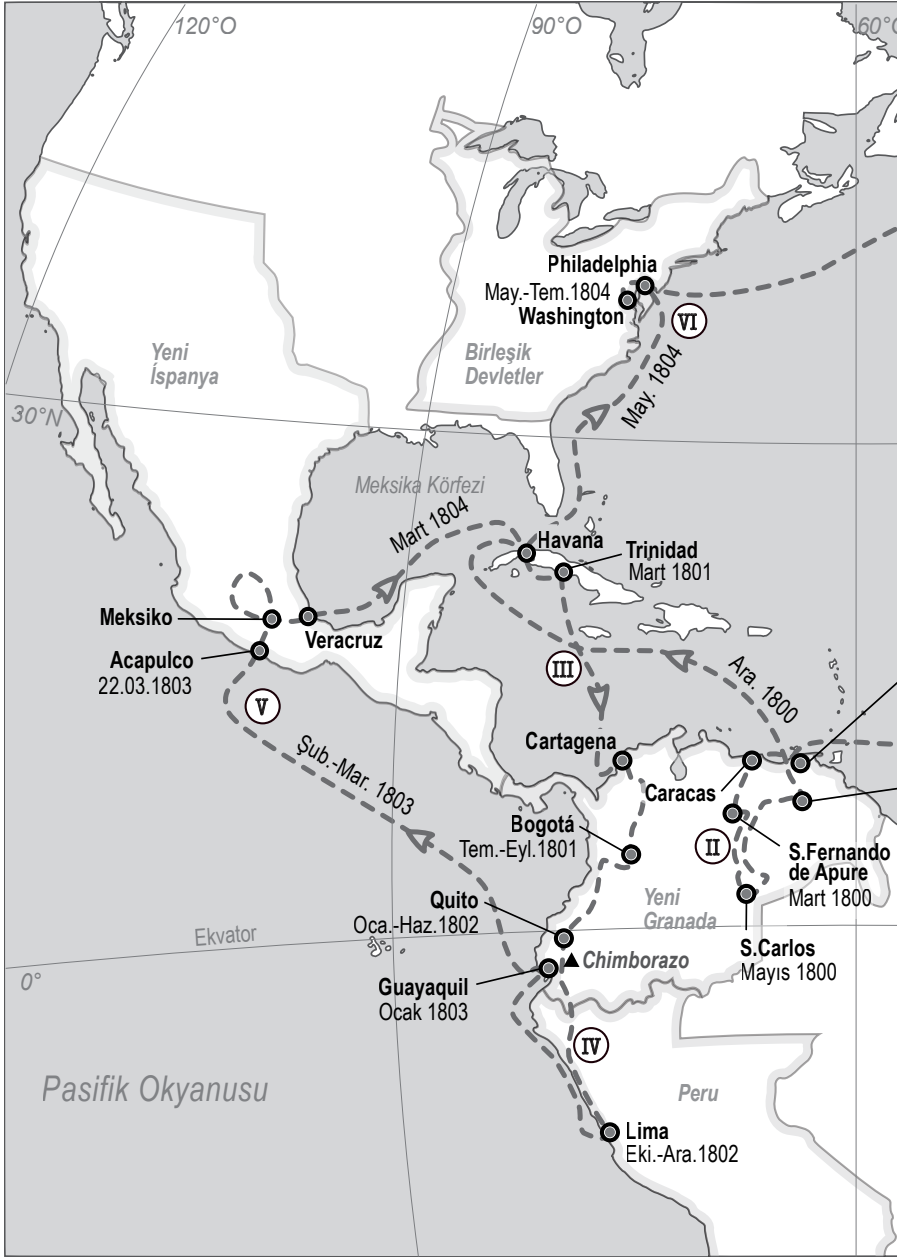
yönelen bu akıntı olduğunu saptar. 4 Ocak 1803'te Guayaquil'e varırlar.

Humboldt'un amacı Guayaquil'de kendisini kuzeye, Meksika'nın batı kıyılarına ulaştıracak bir gemi bulmaktır. Burada bir buçuk ay geçirir, o arada Babahoyo Irmağı üzerinden karamın içlerini gezer. Daha önce turmandığı Cotopaxi Yanardağı'nın püskürüşünü uzaktan izler. 17 Şubat 1803'te Guayaquil'den ayrılır ve gemiyle bir ay süren yolculuktan sonra Acapulco'ya varır. Yeni İspanya'da (Meksika'da) bir yıl geçirecektir. Bu ziyaret, IV. Carlos'a ithaf ettiği, *Yeni İspanya Krallığı Üzerine Siyasi Deneme* başlığıyla külliyyatının XXV. ve XXVI. ciltlerini oluşturan eser ile XIX. cildini oluşturan *in folio* boyutunda *Yeni İspanya'nın Astronomik Gözlemler, Trigonometrik Ölçümler ve Barometrik Yükseklik Belirlemelerine Dayalı Coğrafi ve Fiziki Atlası*¹⁶ adlı yayımına kaynak oluşturmuştur.

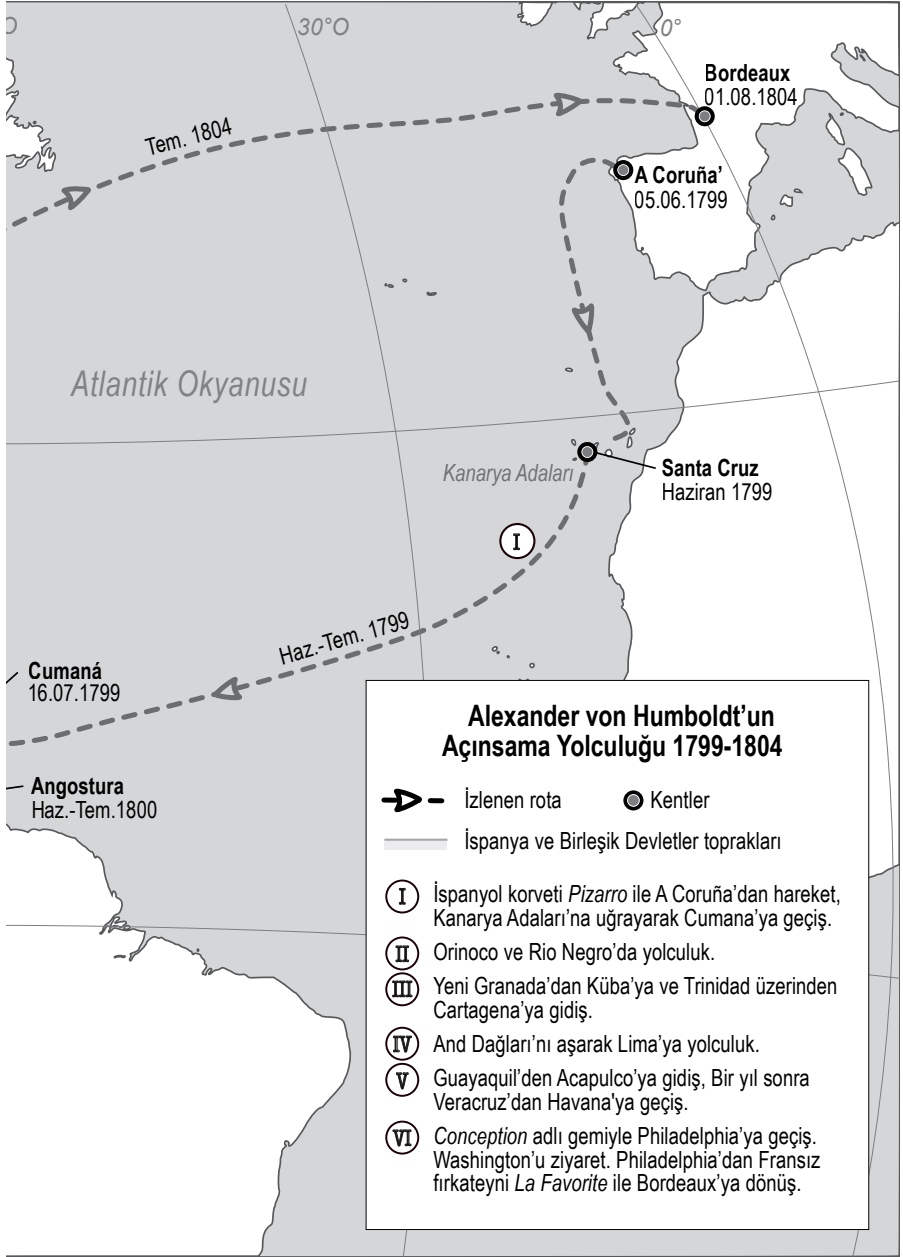
Burada geçirdiği bir yıl içinde, Yeni İspanya'nın, Meksika Körfezi ile Pasifik Okyanusu arasındaki topraklarının 16°44' K ile 21° K enlemleri arasında kalan kesiminde birçok yere uğramıştır. Bu çerçevede birçok maden işletmesini gezer, tezhipli Meksika elyazmalarını gözden geçirir. Mexico kentinin akaçlama dizgesini iki defa inceler. Bunlardan ikincisinde Genel Vali'yle birlikte. Veracruz yakınlarındaki Cofre de Perote Yanardağı'nı görür. Yolculuğun bu bölümünde bekleneneği gibi, doğabilim incelemeleri sürüyor olsa da bunlar, sanki tarımsal üretim ve manüfaktür, maden istihracı, dış ticaret ve belediye yönetimi ile bayındırlık ve benzeri konularla dengelenmiş hatta onların ardında kalmış gibidir. Bunun nedeni muhtemelen Yeni İspanya'nın bütün sömürgeler arasında en gelişmiş oluşunda aranmalıdır.

Meksika'da Pasifik kıyısından gene at ve katır sırtında Meksika Körfezi kıyısına geçtikten sonra 7 Mart 1804 günü bir İspanyol fırkateyniyle Veracruz'dan Havana'ya doğru denize açılır. Havana'da ikinci konaklayışında doğa incelemeleri ile Küba'nın siyasal ve ekonomik durumuyla ilgilenmeyi sürdürürken bir yanda da ay-

16 Bu iki eserin özgün başlıkları şunlar: *Essai politique sur le Royaume de la Nouvelle Espagne* ile *Atlas géographique et physique du royaume de la Nouvelle Espagne. Fondé sur des observations astronomiques, des mesures trigonométriques et des nivellements barométriques.*

Von Humboldt'un yolculuk güzergâhı.

(Bu harita "Alexrk, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=3710565>" kaynağına borçlanılmış, Türkçeleştirme dışında, Humboldt'un anlatımına dayanarak güzergâhta iki küçük değişiklik yapılmıştır.)

dın kesimlerle temaslarına devam eder. Bir ekonomi derneğinde mineraloji konferansı verir.¹⁷ Bir buçuk ay kadar Küba'da kaldıktan sonra, 29 Nisan'da, beraberinde 27 sandık doğabilimsel koleksiyon olduğu halde *Concepción* adlı gemiyle Philadelphia'ya doğru yola çıkışıyla yolculuğun altıncı ve son safhası başlar. 20 Mayıs günü Delaware Irmağı'na varırlar. Dört gün sonra Humboldt Philadelphia'ya ulaşır. Birleşik Devletler'de kaldığı 40 gün içinde Bonpland ve Quito'dan beri onlara eşlik etmekte olan Carlos de Montúfar ile Washington'a geçerler. Orada Başkan Thomas Jefferson ve başka yöneticilerle görüşmeler yaparlar. Jefferson, Humboldt'u çok değerli bir konuk olarak ağırlar, onun Amerika coğrafyası bilgisinden yararlanır. 30 Haziran 1804'te Philadelphia'dan *La Favorite* adlı Fransız fırkateyniyle ayrılırlar. Delaware Irmağı'nda akış aşağı dokuz gün süren seyir sırasında Humboldt rasatlarını sürdürür.

Gemi Kuzey Atlantik'te, Terra Nova Sığılığı'ndan geçecek kadar kuzeyssel bir rota izler, Humboldt bu deniz yolculuğunda da her zaman olduğu gibi hiç aralıksız gözlem, ölçüm ve rasatlarını sürdürür: O arada Terra Nova Sığılığı'nda gene akıntılar konusuyla ilgilenir, deniz suyu sıcaklığını ölçer. Atlantik geçişi (Delaware Irmağı'nın ağzından Atlantik'e açılış ile Garonne Irmağı'na giriş) 9 Temmuz-1 Ağustos arasında 23 gün sürer. Bu hayli hızlı bir geçiştir. 3 Ağustos 1804 günü Humboldt ve Bonpland Bordeaux'ya ulaşırlar.

Yolculuğun İki Temel Özelliği

Humboldt'un yolculuğunun iki temel özelliği karasal niteliği ile yolculuğun kendisi tarafından tasarlanmış ve giderlerinin kişisel servetle karşılanmış olmasıdır.

Colombo'dan, Bartolomeu Dias'tan, Willem Barentsz'ten ve birçoğunun adı unutulmuş balina avcılarından başlayıp bilimsel saiklerin de işe karıştığı yolculuklarıyla Cook, Bougainville, John Ross, James Clark Ross, La Pérouse, Krusenstern ve Dumont d'Urville'e kadar yerküre önce denizlerden keşfedilmişti. Kıyıların haritaları iyi kötü çıkarılabilmiş, o arada giderek (özellikle 19. yüzyılın başlangıcında Birleşik Krallık Amirallik Dairesi'nin düzenli

¹⁷ *Edition Humboldt Digital, chronologie*, 13 Nisan 1804 girişi.

çabalarıyla) geliştirilmişse de karaların içleri haritalarda ya geniş beyaz alanlar olarak gösteriliyor ya anlatılanlara, aktarılanlara dayanılarak çizilmiş uydurma yer şekilleriyle simgeleniyordu. Kıtaların içlerinin karadan açınanması görece gecikmiştir. Ayrıca o deniz yoluyla keşiflerin ardında önceleri merkantilist dürtüler, sonrakilerde ise neredeyse 19. yüzyılın son çeyreğine kadar emperyal dürtüler öne çıkıyordu. Bilimsel kaygılar Cook ve Bougainville ile onların seferlerinin çağdaşı deniz yolculuklarında var olmuştusa da ikincil konumdaydı. Salt bilimsel deniz yolculukları kutuplara yönelecek olanlardır. Oysa işte Humboldt ve Bonpland'ın bu yolculuklarının bilimsel bilginin geliştirilmesi dışında bir amacı yoktu.

Humboldt *Zamandizinsel Anlatı*'nın Giriş'inde şöyle yazıyor:

Deniz keşif seferleri, [...] karaların dıştan görünümü, okyanusların fiziki özellikleri [...] konusunda doğru bilgiler sağlasa da kıtaların içlerine yapılacak yolculuklara kıyasla jeoloji ve fiziki coğrafyanın gelişimi açısından daha az yararlı görünüyorlar. [...] Yıllar süren bir seyir sırasında karalar nadiren gezginin gözlemine sunulur; [...] Kimi zaman puslu bir kıyının ötesinde yeşilliklerle örtülü dağlardan bir perde görür ama uzaklık ona araştırma olanağı vermez. [...] Her bölgeye özgü iklimi ve örgenleşmiş varlıkların biçimi ve davranışlarını kıyılarda dolaşarak anlayamazsınız.

Kozmos'ta ise şu satırları okuyoruz.

Bilimsel gezilerde, dünya çevresindeki yolculuklarda olduğu gibi, sadece kıyıları görmekle kalmayıp, benim gibi, iki büyük kıtanın içlerinde önemli genişlikte alanları; bu kıtaların en çarpıcı zıtlıkları örneğin Meksika veya Güney Amerika'nın dönenceleriyle dağlarını ya da Kuzey Asya steplerini açın-sama talihini yakalamış pek az gezgin vardır.¹⁸

Aslında Humboldt'tan hemen önce ve onunla aynı dönemlerde özellikle Afrika'da, Kuzey Amerika'da kıta içlerine önemli yolculuklar yapılmıştır. Ancak Humboldt'un farkı, belirttiği gibi, iki ayrı kıtada derinlemesine incelemeler yapabilmış olması, yanı sıra salt coğrafi keşiflerle yetinmeyip –özellikle Amerika'daki gezilerinin o topraklarının bilgisine ve haritasına katkısı önemlidir– jeoloji,

18 *Cosmos, Essai d'une description physique du monde*, c. I, çev. H. Faye, Milano: C. Turati Imprimeur-Libraire, 1846, s. xxiii.

botanik, zooloji hatta etnoloji, demografi ve siyasal iktisat incelemelerine de girişmiş oluşudur.

Yazar yolculuğunun bu özelliğini bir başka kitabında övünçle vurgulamaktan geri kalmaz:

Dönenceler bölgesine beş yıl süren yolculuğumuz bizi, büyük bölümü bitkibilimciler tarafından hiç görülmemiş yörelere götürdü. Gayretinin kurbanı olan talihsiz Lœfling [Pehr Löfling] ancak Orinoco Irmağı'nın ağzına ulaşabilmiştir. Tanınmış Jacquin [Nikolaus Joseph von] sadece Venezuela ve Cartagena kıyılarını gezebilmiştir. Talih bize, çalışmalarını örnek aldığımız bu ünlü botanikçilere kıyasla daha fazla destek oldu ve Güney Amerika'nın içlerine, Caracas kıyılarından Brezilya sınırına kadar gidebildik.¹⁹

Okur, inceleme nesnesine ulaşmak için deniz yolculuklarına göre çok daha fazla çaba ve fedakârlık gerektiren, meşakkatli bu kara yolculuğunun gerçekten hayranlık verici ayrıntılarını eser boyunca sıkça okuyacaktır. Ancak bu kara yolculuğunun deniz yolculuklarıyla birbirine bağlanan safhalardan oluştuğunu da vurgulamak gerekir. Von Humboldt sadece açınsayacağı topraklara ulaşmak ve Avrupa'ya dönmek üzere Atlantik'te toplam süresi iki ayı bulan zorunlu deniz yolculukları yapmakla kalmamış, bunun dışında Antiller Denizi'nde ve Meksika Körfezi'nde, Güney Amerika ile Küba ve Pasifik'te Lima ile Guayaquil ve Acapulco arasında ve ardından Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında toplamı gene aylar süren deniz yolculukları da yapmıştır. Öte yandan anakaradaki yolculukları sırasında çok önemli mesafeleri, o dönemde o yörede tek ulaşım yolu olan ırmaklarda, Apure, Orinoco, Rio Negro, Cassiquiare ve Rio Magdalena'nın sularında, aylar süren ve çoğu akış yukarı seyirlerle almıştır. Ama özünde Humboldt, okyanusbilim çalışmaları yapmış olsa da bir kara kâşifidir.

Humboldt'tan 30 yıl kadar sonra, hircunda *Zamandizinsel Anlatı*'nın İngilizce çevirisiyle, Kaptan Robert FitzRoy'un komutasındaki *Beagle* gemisinin beş yıl süren Güney Amerika kıyılarını haritalama seferine katılan Ch. Darwin, onun dile getirdiği nedenlerle sık sık gemiden ayrılır ve karada, ırmak boylarında,

19 "Préface", *Plantes équinoxiales...*, Paris: Levrault et Schoell, 1808, s. i.